

Максимець Ігор (м. Чернівці)

Пошукач кафедри історії України

Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.

УДК: 94(477)82-1"Т.Шевченко":001.8"С.Смаль-Стоцький"

ДІЯЛЬНІСТЬ С. СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО У ГАЛУЗІ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

Висвітлюється наукова праця Степана Смаль-Стоцького з вивчення і аналізу творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: Смаль-Стоцький, Шевченко, Кобзар, поезія, історія України, еміграція.

Степан Йосипович Смаль-Стоцький — один з дванадцяти фундаторів-засновників Української академії наук. Визначний громадсько-політичний, культурний і економічний діяч Буковини, український мовознавець, історик і педагог відомий також і як шевченкознавець.

Знайомство С. Смаль-Стоцького з творами Тараса Шевченка було не випадковим. Середовище, в якому він зростає, було пронизане духом шевченківських поезій, Шевченкового слова. На Буковині і в Галичині, як і в усій Україні, його творчість формувала покоління.

Після подій Першої світової війни і трагічної поразки національно-визвольних змагань значна частина української інтелігенції опинилась поза межами рідних земель. Велика група її осіла в Чехословацькій республіці. В пошуках розуміння причин своєї поразки в національно-визвольній боротьбі, втрати Україною державності і шляхів для поновлення боротьби за волю України, українські громадсько-політичні діячі звертались до історичної літератури. Творчість Т. Шевченка з її виразним україноцентризмом, визвольними імперативами, державницьким духом і антиімперським спрямуванням привертала до себе особливу увагу. Достатньо згадати, що за активної участі лише Дмитра Николишина, в 1920-х рр. опубліковано два видання «Історичних поем Шевченка», «Політичні поеми Шевченка» (докладний аналіз О. Цісика)¹, «Кобзар» В. Сімовича² тощо. Важливо наголосити, що науковці в еміграції були вільні у своїх судженнях, їм не нав'язували ідеологічних штампів і схем.

Одним з тих, хто в ті непрості роки намагався науково опрацювати спадщину Т. Шевченка, був Степан Смаль-Стоцький, в минулому професор Чернівецького університету. Твори поета він вивчав протягом багатьох років, результатом чого стали численні статті і більш ґрунтовні наукові праці. У 1914 р. С. Смаль-Стоцький у праці «Читання Шевченкових поезій» (Львів, 1914) здійснив перше прочитання символічного

змісту образів вірша Т. Шевченка «Ой, чого ти почорніло». Більш ґрунтовно це зроблено у статті, присвяченій аналізу двох історичного змісту поезій «Ой, чого ти почорніло» та «Бували війни й військові свари...», що увійшли до видання «Т. Шевченко. Інтерпретації» (Варшава, 1934).

«Ідеї Шевченкової творчості» (1914 р.), «Шевченкова містерія» (1914 р.), «Т. Шевченко (життєпис)» (1920 р.), «Ритмика Шевченкової поезії» (1926 р.), «Великий льох» (1927 р.), «Чигирин» (1927 р.), «Обов'язки української науки супроти Шевченка» (1928 р.), «Причинки до розуміння Шевченкових поем: 1. Шевченкове посланіє; 2. Дві невеличкі Шевченкові думки» (1929 р.), «Т. Шевченко, співець самостійної України» (1930 р.), «Шевченкові пророцтва (“Чого серце плаче, ридає, кричить...”» (1930 р.), «Шевченкові поеми: Варнак, Марина, Між скалами неначе злодій, Якби тобі довелось, Якби ви знали, паничі» (1930 р.), «Шевченкова поема “Іван Підкова”» (1931 р.), «Чому називаємо Тараса Шевченка генієм України» (1931 р.), «Шевченкова поема “Тарасова ніч”» (1932 р.), «Т. Шевченко, інтерпретації» (1934 р.), «Концепція Шевченкової поеми “Сон” і її мистецьке переведення» (1934 р.), «Пояснювальні статті до творів Т. Шевченка “Великий льох”, “Посланіє”, “Сон”» (1935 р.), «Шевченкова думка — “Мені однаково”» (1937 р.), «Останній рік Шевченкової поетичної творчості» (1939 р.) — не повний перелік «Шевченкіани» Степана Смаль-Стоцького, що свідчить про значний науковий інтерес вченого до творчості Великого Кобзаря. Між тим, діяльність С. Смаль-Стоцького з вивчення та популяризації творчості Т. Шевченка не знайшла свого повного висвітлення в науковій літературі. Хіба що дисертаційне дослідження О.В. Горбатюка розкриває основні аспекти шевченкознавчих пошуків Степана Смаль-Стоцького³.

Поява перших шевченкознавчих робіт С. Смаль-Стоцького очевидно пов'язана з його педагогічною працею. Перші огляди творчості Т. Шевченка були зроблені ним ще за часів викладання в Чернівецькому університеті і призначались для виголошення на урочистостях з нагоди шевченківських свят. З 90-х років XIX ст. промови С. Смаль-Стоцького почали публікуватись в газеті «Буковина».

Новий поштовх шевченкознавчі пошуки отримали під час перебування вченого в таборі для військовополонених в м. Фрайштадт (Австрія), хоча тут його першочерговим завданням було налагодження відносин між військовою адміністрацією табору з одного боку і просвітнім відділом Союзу Визволення України (СВУ) та місцевими організаціями військовополонених — з іншого. Позитивну роль зіграло те, що, на відміну від багатьох інших працівників СВУ, він був офіцером австрійської армії, а тому користувався довірою з боку австрійської влади. Поява С. Смаль-

Стоцького у Фрайштадті суттєво поживила там національно-культурне життя, оскільки в основу своєї діяльності він завжди намагався ставити виховання національно свідомих українців, акцентуючи на активній культурній роботі серед військовополонених. Досить швидко і сам професор долучився до просвітньої роботи в таборі. Протягом 1917 — другої половини 1918 рр. він вів загальний курс української мови й літератури, декламації та виразного читання, читав популярні лекції з історії України. Паралельно готував лекції з шевченкознавства, які незмінно мали великий успіх у слухачів. Як згадував згодом військовополонений фрайштадтського табору, старшина I-ої козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії П. Дубрівний: «...виклади професора Смаль-Стоцького з шевченкознавства набрали в таборі такої популярності, що аудиторія, розрахована на тисячу осіб, не могла всіх бажаючих вмістити. Так умів подати аналізу шевченкових творів професор Смаль-Стоцький, що аудиторія з тисячею людей годинами сиділа й уважно вислухувала про “Великий льох”, “Сон”, “Кавказ” та інше»⁴. Ці лекції про Т. Шевченка та його творчість С. Смаль-Стоцький виголошував і в німецьких таборах Зальцведеля, Рейштату та Вецляра, де також перебували українські військовополонені. Як і у Фрайштадті, виклади вченого мали великий успіх.

Треба відзначити, що при вивченні творчості Т. Шевченка у доєміграційний період С. Смаль-Стоцький багато уваги приділяв поезії національно-патріотичного та історичного змісту. Він намагався дослідити ідею державотворення і вказати причини української бездержавності, що мали як зовнішній, так і внутрішній характер, і які так щиро і болісно розкриває у багатьох своїх творах Т. Шевченко.

Впродовж майже двадцяти років С. Смаль-Стоцький проживав у Чехо-Словацькій Республіці, працював в Українському вільному університеті, брав активну участь в громадсько-культурному, науковому житті. Чехословацький уряд створив необхідні умови для життя і праці української еміграції. З 1921 р. діяла урядова програма допомоги, яка передбачала надання матеріальної підтримки російським, українським і білоруським емігрантам та їхнім організаціям. Допомога емігрантам з України здійснювалася через Український громадський комітет (УГК), створений навесні 1921 р. з ініціативи групи українських діячів. УГК на виділені Чехословацькою державою кошти надавав матеріальну, медичну, юридичну та іншу допомогу, засновував різного роду самодіяльні емігрантські організації та установи, допомагав українському студентству і професурі, організовував культурні акції. Саме завдяки підтримці чехословацького уряду десятки тисяч українських емігрантів змогли організувати своє життя за межами Батьківщини⁵. Це були переважно молоді люди. І їм потрібне було і українське слово, і українська історія, і українська література — їм потрібен був Т. Шевченко.

Серед представників української емігрантської спільноти С. Смаль-Стоцький небезпідставно вважався одним із найкращих шевченкознавців. У полеміці з такими дослідниками творчості Т. Шевченка, як О. Огоновський, С. Єфремов, В. Щурат, О. Цісик, Я. Гординський, Б. Лепкий, В. Сімович, Є. Маланюк, І. Айзеншток, він виробив власну манеру інтерпретації художнього тексту. Згодом Є. Маланюк так писав про нього: «Степан Смаль-Стоцький, найглибший дотепер коментатор Шевченка, де в чім просто Колумб його творчості»⁶. З доповідями цієї тематики С. Смаль-Стоцький регулярно виступав на святкових зібраннях, урочистостях, вечорах пам'яті тощо. Його виступи завжди мали успіх у слухачів: згодом відома громадська діячка і голова Українського жіночого союзу в Празі Зінаїда Мірна з захопленням писала: «...проф. Смаль-Стоцький виступив із доповіддю на тему “Шевченко — співець самостійної України”. Його доповідь зробила на слухачів колосальне вражіння як змістом реферату, так і надзвичайним умінням виразно читати. Але не менше вражіння зробила й його імпозантна постать, втілення великої сили і того шляхетного духу, який неначе ореолом оточував його особу. Цей реферат мав такий успіх, що негайно ж був виданий окремою книжечкою, якою звичайно потім наділяли присутніх на святах Шевченка»⁷.

Цілком закономірно, що вченого неодноразово запрошували виступати численні організації, товариства, об'єднання емігрантів, яких у міжвоєнній Празі було створено сотні. Так, у березні 1924 р. на засіданні Українського історично-філологічного товариства було заслухано доповідь «Про метрику в творах Т. Шевченка»⁸, Громада українців з Кубані запрошувала С. Смаль-Стоцького «вшанувати своєю присутністю» і вигосити «виклад “Козаки в поезії Т.Г. Шевченка”» в травні 1925 р.⁹, а в березні 1932 р. — запрошував до участі, а згодом — дякував за виступ¹⁰ на академії пам'яті поета Український республікансько-демократичний клуб, бо «кожне слово Ваше просвітлює їх [слухачів] серця любов'ю до Батьківщини й до найкращого її сина — Тараса Шевченка»¹¹.

Можна стверджувати, що в еміграції С. Смаль-Стоцький продовжував, як і в довоєнний період, свої шевченкознавчі дослідження за двома напрямками: інтерпретація окремих творів та дослідження ритміки поезій Т. Шевченка. Перший напрямок означився появою статей про Шевченкові «Думи», «Сон», «Великий льох», «Чигирин», «Варнак» та інші твори, при дослідницькій роботі над якими, за спогадами самого вченого, він користувався філологічною методою, ґрунтовно досліджуючи текст, розбирав значення слів, аналізував вислови та намагався зрозуміти, що саме поет хотів втілити в образах, описах, символах. Зіставляючи який-небудь твір Кобзаря з іншими, написаними на цю тему чи в цей же час, вчений прагнув глибоко вникнути в суть поезії, а водночас і виявити

основи світогляду Т. Шевченка, філософсько-етичну спрямованість його творчості.

В опрацюванні надбання Т. Шевченка, С. Смаль-Стоцький рухався кількома основними напрямками, які намагався вивчати прискіпливо і ретельно, іноді неодноразово повертаючись до вже, здавалось б, цілком і повністю детально вивчених тем. Принциповим для вченого було довести глибоку релігійність і щиру віру Т. Шевченка, який, на думку, С. Смаль-Стоцького, ніколи не був безбожником: «У Шевченка бог є синонімом правди-істини і правди-справедливості... Шевченко радо уживає для викликання більшого вражіння слово бог замість слова правда, бо це слово в данім разі було б за слабе, щоб виразити найвищий ідеальний ступінь живої правди»¹². На підтвердження цього, в творах поета дуже часто зустрічаються згадки про Бога: «Жива правда у Господа Бога», «Моліться Богові одному, моліться правді на землі», «Борітеся — поборе, вам Бог помагає!», «Будем жить, людей любить, Святого Господа хвалить», і, нарешті, «Все од Бога. Од Бога все». Шевченкова віра «йшла в парі із рівнем його свободи і свободою його народу. Всі герої у творах Шевченка були борцями за правду і волю своєї нації — і віруючими християнами... Віра без діла є мертва. Тільки чинна віра, діяльна, була для Шевченка справжньою вірою. Шевченко служив до кінця свого життя і вмер на службі нації й Богові!» — погоджується з твердженнями С. Смаль-Стоцького сучасний дослідник В. Слюзар¹³.

На тверде переконання С. Смаль-Стоцького, Т. Шевченко — щирий патріот, істинний державник, на що прямо вказує в статті з однозначною назвою «Т. Шевченко, співець самостійної України»¹⁴. «Кращого немає нічого в Бога, як Дніпро та наша славная країна», — писав Т. Шевченко у вірші «І виріс я на чужині»¹⁵.

Самобутня праця С. Смаль-Стоцького «Т. Шевченко, інтерпретації» (видана у Варшаві у 1934 р. та перевидана в 1965 р. в Нью-Йорку / Парижі / Торонто, а в 2003 р. — в Черкасах) входить до тих шевченкознавчих розвідок, які не були заангажовані ідеологічним підходом. Вчений продемонстрував широту наукового кругозору, дискусійність мислення, точність образних характеристик героїв. Для свого літературознавчого дослідження С. Смаль-Стоцький обрав найважчі з точки зору проблемно-тематичного пояснення твори Т. Шевченка — «Великий льох», «Сон», «Послання», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Думи мої». Дослідник зосередив свою увагу на окремих творах, які люди «не читають, бо чекають на великі синтетичні праці»¹⁶, але без детальних опрацювань окремих творів неможливо здобути цілісного уявлення про творчість Т. Шевченка. Марко Антонович вважав, що інтерпретації С. Смаль-Стоцького «дотепер неперевершені»¹⁷. Незалежну Україну поет

сприймав, як аксіому. Це мала бути країна «із новим і праведним законом». Праця «Т. Шевченко. Інтерпретації» викликала особливу критику з боку радянських ідеологів. У ній автор підкреслював негативне ставлення поета до будь-якої злуки з Московщиною, вважаючи її за найбільше нещастя для України, за джерело її занепаду.

У своїх поезіях Т. Шевченко неодноразово звертався до історичного минулого України. І ця обставина не могла залишитись поза увагою дослідників. С. Смаль-Стоцький вказував, що в поемах «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «До Основ'яненка», «Думи мої», «Гайдамаки» Шевченко каже про Україну, що вона «зажурилась, заплакала, як мала дитина», бо «ніхто її не рятує»; що «колись в Україні лихо танцювало»; що «од Конашевича і досі (тобто до Гайдамаччини) пожар не гасне»... «розкувать козак сестру свою не хоче, сам не соромиться конать в ярмі у ляха». Але тоді «обіззався Наливайко..., обіззавсь козак Павлюга..., обіззавсь Тарас Трясило». Тоді виступали і Залізник, і Гонта, а тепер (за часів Шевченка), «сидить ворон на могилі та з голоду кряче», а діти козацької «сидять у запічку», їм «все байдуже», вони «панам жито сіють», і внук тих, що колись панували, «несе косу в росу», не знаючи, хто лежить в тих могилах, рясно розкиданих по Україні. С. Смаль-Стоцький зазначав, що Т. Шевченко доволі часто згадував сумне історичне минуле («могили — гори на степах»), але завжди мріяв про незалежну Україну, про час, коли Україна буде вільна («веселі селища в гаях»).

У Т. Шевченка козаки — це оборонці волі. В поезії «Бували війни...»¹⁸ він прямо вказував, що свободу здобудуть «козаки», що в даному випадку тотожно «українці». Більше того, на думку С. Смаль-Стоцького, український народ здобуде собі волю власними силами: «Передумовою політичної і державної самостійності народу й запорукою її — а це мав Шевченко на умі — може бути ... духова й етична самостійність народу в цілості. Підняти народ до такого стану, розпалити в його душі вогонь великих ідей і насталити сили його духа — це найперше завдання, яке ставив собі сам Шевченко, завдання його козаків; це завдання й усіх тих, що хочуть сповнити геть дочиста заповіт Тараса Шевченка»¹⁹. Вчений, спираючись на твори поета, високо підносить український народ і вірить у краще майбутнє: «Усі мусять кожної хвилини бути готові за свою ідею, в даному разі за Україну — як співається в народному гимні, душу й тіло положити. Перед такою моральною силою жадна сила не встоїть»²⁰. Поет вірив у те, що «встане Україна, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти».

Кобзар був людинолюбом і на цьому наголошує С. Смаль-Стоцький: «Ні крихіточки в Шевченка того шовінізму, того месіянізму, яким саме

визначаються передові тодішні люди між москалями, поляками й іншими. Усі народи обіймає Тарас своєю любов'ю:

А всім нам вкупі на землі
Єдинодумліє подай
І братолюбіє пошли»²¹.

Другий напрямок пізнання творчості Т. Шевченка, як уже вказувалося, — дослідження ритміки шевченкових творів. С. Смаль-Стоцький прагнув показати взаємозв'язок з народними піснями і усною народною творчістю, підтвердивши народні корені поезій Т. Шевченка.

Вчений нерідко згадував обставини, в яких прийшов до висновку про необхідність подібних пошуків: якось під час зустрічі з Ю. Федьковичем він спробував прочитати деякі нові вірші і «виходячи тоді ще зі старосвітської метрики, не міг якось попасти на метр, і не раз спіткнувся на фальшивім наголосі. Федькович, дуже чутливий на хиби наголосу, зараз поправляв мене і слово по слові в нашій розмові виявилось, що Федькович свої вірші складав, маючи на умі “нуту” якоїсь народньої пісні»²². Це і наштовхнуло С. Смаль-Стоцького до припущення, що і шевченкові поезії нерозривно пов'язані з народною творчістю. В «Ритмиці ...» вчений переконливо доводив, що вся поетична творчість Т. Шевченка спирається на фольклорні ритми коломийкові, козачкові та колядкові. Дослідник показував, як майстерно в творчості великого поета використовуються різні модифікації і комбінації народних ритмів.

Дискусійність цього питання була в той час причиною деяких суперечок і непорозумінь: у листі до вченого його родич Остап Луцький* писав, що учень С. Смаль-Стоцького Самійленко «питається, чи дійсно Шевченко писав своє “Реве та стогне” колядково чи може все-таки ямбом...»²³. С. Смаль-Стоцький відкидав звинувачення окремих критиків на адресу Кобзаря через не завжди чисті ямби, що, нібито, було викликано відсутністю належної освіти у Т. Шевченка. Багато літературознавців та поціновувачів творчості Т. Шевченка підтримали думку академіка.

Робота С. Смаль-Стоцького над шевченкознавчою тематикою мала і педагогічний аспект: з 1921 р. в Українському вільному університеті в рамках семінару з української філології він проводив заняття з курсу «Читання творів Тараса Шевченка. Наукові праці»²⁴.

* Один із перших модерністів на зламі століть, який входив до групи «Молода Муза», писав поезію, прозу, публіцистику, товаришував з Б. Лепким. Кілька років прожив у Кракові, навчаючись у цьому місті. У міжвоєнній Польщі займався, головним чином, політичною й кооперативною діяльністю, але загинув, ставши черговою жертвою сталінських репресій у 1939 р.

Шевченкознавчі пошуки С. Смаль-Стоцького мали і ще один надзвичайно цікавий напрямок, який представляє виголошена під час зимового семестру 1924/1925 р. лекція «Т. Шевченко в польській літературі»²⁵. Прискіпливо і пристрасно, але водночас абсолютно науково, вчений висвітлює всі відомі йому на той час факти появи згадок про Кобзаря в польській літературі, трактування його творів і переклади. Багато деталей викликають цілком виправдану критику шевченкознавця, особливо у випадках, коли польські дослідники чи перекладачі свідомо фальсифікували творчість Шевченка чи невірно трактували його політичні погляди або ставлення до історичного минулого. С. Смаль-Стоцький вказував на вимушені зміни в україно-польських перекладах, оскільки не завжди «вдається передати тими рядками, що в Шевченка українські поетичні образи і... два-три слова передає кількома цілими рядками»²⁶.

Наукова робота С. Смаль-Стоцького в галузі шевченкознавства отримувала найвищі оцінки не тільки місцевих емігрантів, а й українців з інших земель: в листі до вченого відомий учений-славіст, професор Микола Пушкар писав: «...тому кілька днів я одержав Вашу дуже цінну працю, а саме: Ритмику Шевченкової поезії. Сердечно Вам дякую. Я її дуже докладно вже перестудіював... Студія так солідно опрацьована і так ясно писана — що думаю — віддасть як найліпші услуги кожному, хто до неї звернеться... Ще раз щиро Вам дякую»²⁷. Тепло і водночас з захопленням М. Пушкар просив академіка продовжити наукову діяльність, оскільки вважав, що роботи С. Смаль-Стоцького вносять «у нашу небагату наукову скарбницю дуже цінний вклад»²⁸.

В іншому листі від О. Луцького, 19 вересня 1925 р. зазначалось: «...“Ритмику” прочитав цілу і до кінця, вона цікавила мене і переконувала... Був у мене студент педагогічного інституту в Празі, Борис Гомзін... Ваша “Ритмика” дуже взяла його за ум та серце»²⁹.

Цікава деталь: інтерес до Т. Шевченка від батька перейняв і син — Роман Смаль-Стоцький. На травень 1964 р. було заплановано відкриття пам'ятника Кобзарю в Вашингтоні (США), а Р. Смаль-Стоцький (президент Головної ради наукових товариств імені Шевченка) очолив Комітет для вшанування пам'яті Шевченка³⁰. Завдання виявилось непростим, оскільки ініціатива мала як прихильників, так і противників, але все-таки пам'ятник було відкрито. Це сталося 27 червня 1964 року. В церемонії взяли участь 100 тис. осіб, делегації з Канади, Аргентини, Бразилії, Великої Британії, Німеччини, Франції, Бельгії, Австралії. Були присутні представники уряду США та посли закордонних держав. Екс-президент США Дуайт Ейзенхауер, відкриваючи монумент Тарасові Шевченку, назвав його героєм України: «Він запалить тут новий світовий рух... невинний рух до незалежності й волі всіх народів і всіх поневолених

націй у світі», а Президент США Ліндон Б. Джонсон так сказав про Т. Шевченка: «Він був більше, ніж українцем — він був державним мужем і громадянином світу. Він був більше, ніж поетом — він був безстрашним борцем за права й волю людей»³¹.

С. Смаль-Стоцького можна повною мірою віднести до когорти основоположників наукового шевченкознавства. Його результативній науковій праці сприяли історичні обставини і умови, в яких він жив і творив, — умови вільної, демократичної Чехословацької республіки, методологічна незаангажованість, відсутність зовнішнього ідеологічного та адміністративного тиску, як це було в радянській Україні.

Далеко не все з запланованого встиг зробити в своєму житті С. Смаль-Стоцький. Повідомляючи про його смерть 17 серпня 1938 р., газета «Діло» писала: «закінчив своє вагітне великими ділами життя один із найчільніших українських діячів старшого покоління, одна з найсвітліших постатей українського національного відродження — проф. д-р Степан Смаль-Стоцький»³². Однак вчений залишив свій вагомий слід в історії України і без сумніву треба віддати належне «Великій Людині, цьому всебічному Національному Працівникові та вченому європейської міри»³³. Внесок С. Смаль-Стоцького у національно-культурне і державне відродження України, науковий доробок потребує подальшого вивчення.

Макимець Ігорь (г. Черновцы)

Соискатель кафедры истории Украины Черновецкого национального университета им. Ю. Федьковича.

Деятельность С. Смал-Стоцкого в области шевченковедения.

Освещается научная работа Степана Смал-Стоцкого по изучению и анализу творчества Т. Шевченко.

Ключевые слова: Смал-Стоцкий, Шевченко, Кобзарь, поэзия, история Украины, эмиграция.

Ihor Maksymets (Chernivtsi)

Researcher of the Chair of History of Ukraine at the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

S. Smal-Stockyj's research on works by Taras Shevchenko.

The article reveals scholar activity of Stepan Smal-Stockyj in researching and analyzing the works by T. Shevchenko.

Keywords: Stepan Smal-Stockyj, Taras Shevchenko, Kobzar, poetry, history of Ukraine, emigration.

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 269. — Оп. 2. — Спр. 241. — Арк. 91.

² Кобзар (ред. В. Сімович). — Лейпціг, 1921. — 430 с.

³ Горбатюк О.В. Степан Смаль-Стоцький як літературознавець: постаті та явища нової української літератури / Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. — Львів, 2009. — 17 с.

⁴ Дубрівний П. Культурно-просвітня робота в таборі Фрайштадт // Союз Визволення України. — Нью-Йорк, 1979. — С. 113–114.

⁵ Див. Даниленко О. Роль Українського громадського комітету в соціальній адаптації емігрантів // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. — Вип. 9. — К.: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 278–295.

⁶ Маланюк Євген. Шлях до Шевченка // Пробоєм. — 1942. — Ч. 3 (104). — С. 146–156.

⁷ Мірна З. Спомин про бл. п. С. Смаль-Стоцького // Жіноча доля. — 1938. — Ч. 20. — С. 12.

⁸ ЦДАГО України. — Ф. 269. — Оп. 2. — Спр. 240. — Арк. 141.

⁹ Там само. — Спр. 241. — Арк. 33.

¹⁰ Там само. — Спр. 243. — Арк. 93.

¹¹ Там само. — Арк. 89.

¹² Смаль-Стоцький С. Шевченкові поеми: Варнак, Марина, Між скалами неначе злодій, Якби тобі довелось, Якби ви знали, паничі // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — 1930. — Т. 99. — С. 238.

¹³ Слюзар В. Тарас Шевченко переміг з вірою // Голос України. — 1999. — 22 травня.

¹⁴ Т. Шевченко, співець самостійної України // Самостійна Україна. — 1930. — 16 с.

¹⁵ Шевченко Т. Кобзар. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. — С. 513.

¹⁶ Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко, інтерпретації. — Варшава, 1934. — С. 32.

¹⁷ Антонович Марко. Олександр Кониський // 125 років київської української академічної традиції. 1861–1986 / Збірник. — Нью-Йорк, 1993. — С. 191.

¹⁸ Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 2: Поезія 1847–1861. — С. 368.

¹⁹ Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко, інтерпретації. — Варшава, 1934. — С. 126.

²⁰ Там само. — С. 127.

²¹ Там само. — С. 173.

²² Там само. — С. 189.

²³ ЦДАГО України. — Ф. 269. — Оп. 2. — Спр. 240. — Арк. 137 зв.

²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВОВ України). — Ф. 3859. — Оп. 1. — Спр. 139. — Арк. 65.

²⁵ Там само. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 590.

²⁶ Там само. — Арк. 38.

²⁷ ЦДАГО України. — Ф. 269. — Оп. 2. — Спр. 241. — Арк. 46 зв.

²⁸ Там само. — Арк. 47.

²⁹ Там само. — Арк. 57.

³⁰ Оформлення Комітету пам'ятника Шевченкові // Шевченківський альманах УНС на 1964 рік. — Джерзі-Сіті; Нью-Йорк: Свобода, 1963. — С. 18.

³¹ Шевченко у Вашингтоні // Український тиждень. — № 10 (175). — 11 березня. — 2011.

³² Д-р Степан Смаль-Стоцький // Діло. — 19 серпня. — 1938.

³³ Там само.